

Ali Ulvi MEHMEDOĞLU (*)

C. G. JUNG'UN TANRI ANLAYIŞI

öz

Carl Gustav Jung (1875 - 1961), kurucusu olduğu Analitik Psikoloji akımı içerisinde din ve Tanrı konusunda kendine özgü ve farklı bir teori geliştirmiştir. Jung'un yaklaşımı temelde psikanalitik teori içerisinde ele alınmasına rağmen, görüş ve düşünceleri bu ana akımdan bazı bakımlardan farklılıklar gösterir. Bu farklılıklar, din ve Tanrı konusunda özellikle belirgindir. Bu konudaki özgün düşünce ve yorumlarını tüm eserlerinde görmek mümkündür. Jung, eserlerinde, bütün dinleri ve terminolojilerini, kendi psikolojisinin özünü oluşturan kavramları kullanarak yorumlamaktadır. Bu incelemede, ilk olarak Jung'un kısa bir biyografisinin ardından, psikoloji ve din psikolojisinin bütününe temel teşkil eden ana kavramları ele alınmaktadır. Daha sonra Jung'un, kendiliğin (self) ve bütünlüğün kolektif bir sembolü olan bilinçdışı bir arketip olarak Tanrı tasavvuru (Imago Dei) teorisi gözden geçirilmektedir. İncelemenin son kısmında ise Jung'un genelde psikolojisine ve özelde Tanrı ve Tanrı tasavvuru konularındaki düşüncelerine yöneltilen itiraz ve eleştiriler ve onun bunlara ilişkin değerlendirmeleri yer almaktadır.

anahtar kelimeler

Carl Gustav Jung, Analitik Psikoloji, Psikanaliz, Kendilik, Arketip, Tanrı Tasavvuru

abstract

C.G. Jung's Perception of God

Carl Gustav Jung (1875 - 1961) is the founder of analytical psychology school. Within the analytical psychology, though, he developed a unique and different theory on religion and perception of God. His approach is generally considered within the psychoanalytical theory; and yet some of his views differ from psychoanalysis. These differences are rather explicit in his understanding of religion and God. Jung's original views on these two topics might be seen in all his major works. As a matter of fact, Jung reads the core conceptions of his psychological model into all religious phenomena and concepts. In this essay, following a short biography of Jung, we first enumerate the main conceptions of his psychology and psychology of religion, the building blocks of his system of thought. We then examine his image of God (Imago Dei), as an unconscious archetype of the collective symbol of Self. We then conclude with critiques and oppositions against his psychological model in general, and against his image of God in particular, as well as Jung's own response to these challenges.

keywords

Carl Gustav Jung, Analytical Psychology, Psychoanalysis, Self, Archetype, Image of God, Imago Dei

Giriş

Carl Gustav Jung, Analitik Psikoloji adıyla bilinen akımın kurucusudur ve bu psikoloji içerisinde din ve Tanrı konusunda kendine özgü ve farklı bir teori geliştirmiştir. Jung'un yaklaşımı temelde psikanalitik teori içerisinde ele alınmasına rağmen, ondan bazı bakımlardan farklılıklar gösterir. Bu farklılık, Freud ile ters düştüğü cinsellik ve din konularında özellikle belirgindir. Her ne kadar hem Freud ve hem de Jung, dinî fenomenin insan fonksiyonundaki açıklayıcılığı üzerinde uzlaşmakta iseler de; bu fenomenin insan için değeri konusunda görüş ayrılığı içindedirler. Bu incelemede, Jung'un, kendiliğin (self) ve bütünlüğün kolektif bir sembolü olan bilinçdışı bir arketip olarak Tanrı tasavvuru teorisi gözden geçirilecektir.

Modern psikolojinin en etkin isimlerinden birisi olan Jung, 1875 yılında İsviçre'de doğmuştur. 1895 yılında Basel Üniversitesi'ne kaydolan ve burada tıp okuyan Jung, bunun yanı sıra felsefe ve ilahiyat ile de ilgilenmiş, Paris'te psikopatoloji çalışmış ve doktora yapmıştır. 1900 yılında Bleuler'in asistanı olarak çalışmaya başlayan Jung, 1905 yılında Zürih Üniversitesi'nde öğretim üyesi olmuştur. Freud ile yakın ilişkiler içerisinde olan Jung, 1909 yılında onunla birlikte Amerika gezisine çıkmış, hatta Freud'un ısrarıyla bu dönemde Uluslararası Psikanaliz Derneği'nin ilk başkanı olmuştur. Bu ilişki daha sonra çeşitli fikir ayrı-

lıkları nedeniyle 1913 yılında sonlanmıştır. Bu tarihten sonra Jung, kendi yaklaşımını ifade etmek üzere “analitik psikoloji” tabirini kullanmaya başlamıştır.

1913-1919 yılları arasında “yaratıcı hastalık” dönemine giren ve yoğun ve zorlu bir değişim süreci yaşayan Jung, bilinçdışı ile karşılaşır ve bu konuda çeşitli çalışmalar yapar. Bu tarihten sonra kendini tamamıyla kendi psikoloji anlayışını oluşturmaya adanmış Jung, çeşitli alanlardaki okumaları ve pek çok ülkeyi kapsayan gezileriyle önemli eserler kaleme alır. 1940 yılından itibaren din ile daha yoğun bir şekilde ilgilenen Jung, bu ilgisini 1961 yılındaki ölümüne kadar sürdürmüştür. Çok sayıda ve çok farklı alanlarda eserler veren Jung, düşünce ve kuramlarıyla etkinliğini günümüzde de devam ettirmektedir (Hayatı ve çalışmaları hakkında geniş bilgi için bkz., Jung, 1967; Storr, 2006; Bahadır, 2007; Sambur, 2005).

1. Temel Kavramlar

Jung psikolojisini anlayabilmek için, öncelikle bazı kavramların bilinmesine ihtiyaç vardır. Bu kavramlar onun din ve Tanrı konusundaki düşüncelerini anlamak bakımından da anahtar öneme sahiptir. Jung'un incelememizle yakından alakalı olan kavramları, bireyleşme, kolektif/ortak bilinçdışı ve arketipleri ve kendilik'tir.

Jung psikolojisinde *bireyleşme* tek, homojen bir varlık olma, kişinin kendisi olmasını ifade eder. Bireyleşmenin nihai amacı, insanı bir bütün, eksiksiz hale getirmektir. Bireyleşmeyi “kendine gelme” veya “kendini gerçekleştirme” olarak da anlayabiliriz (Jung, 1956: 121, 205). *Ortak/kolektif bilinçdışı* ise Jung'un, Freud'un kişisel bilinçdışı hipotezine ek olarak ileri sürdüğü bir hipotezdir. Ortak bilinçdışı, “kişisel bilinçdışının aksine, kişisel bir kazanım değildir. Her zihin tek başına görünse de, onu diğer zihin yapılarından ayırt etmek imkânsızdır, çünkü tüm zihinlerin ortak bir temeli veya oluşum süreci vardır. Ortak bilinçdışının bir özelliği de, bireysel davranıştan gücünü alan kişisel bilinçdışının aksine, kökeninin kalıtıma dayanmasıdır... Ortak bilinçdışı arketiplerden meydana gelir.” (Bennet, 2006: 70).

Leavy'ye (1988: 101) göre Jung, “pek çok dinî sistemin bilinçdışı değerlerini birleştiren sembolik bir temsiller sistemi”ni keşfetmeye çalışmıştır. Jung bu sembolleri arketipler olarak adlandırmıştır. Arketipler, motifler ya da ilkel imgelerdir. Bunlar doğuştan gelen düşünceler değildir. İçgüdülerin bilinçdışı imgeleridir. Bunlar, her yerde ve bireyde aynı içeriğe sahiptir (Jung, 1959: 43-44). Arketiplerin derin ruhsal anlamları vardır ve dinî düşüncelerle yakından bağlantılıdır. Zira Jung'a göre, “tarihteki en güçlü düşünceler arketiplere kadar geri gider. Bu, bilhassa dinî düşünceler açısından doğrudur...” (Jung, 1960; Campbell, 1971: 45).

Jung'un kuramının en özgün ve tartışmalı kavramını oluşturan kolektif bilinçdışı ve işlevsel birimleri olan arketipleri, her bireyde bulunan ancak bire-

yi aşan psişik yapılarıdır ve herkeste benzer düşünce, imge ve duygulara yol açmaktadırlar. Jung, arketipleri, “çok uzak çağlardan beri var olan evrensel tasavvurlar” (Jung, 1959: 5) olarak tanımlar. Tasavvurların arketipler gibi her yerde bulunduğunu, bütün kültürlerde ve tarihsel dönemlerde ortaya çıktığını varsayar. Arketipler, ilgimizi çeken ve toplumu şekillendiren güçlü psişik tasavvurlardır. Bu yüzden din de, ortak bilinçdışı ile ilişkilendirilerek anlaşılabilir. Dolayısıyla ortak bilinçdışının tezahürü olarak Tanrı da, Jung’a göre, bir arketiptir. Tıpkı Tanrı tasavvuru gibi arketipler de psişik güçlerin sembolik temsilleridir. Tanrı tasavvuru pek çok arketipin yansımalarını içerir. Bu nedenle Jung, Tanrı tasavvurunun (imago Dei), olağanüstü önemli bir arketip olduğuna inanır (Jung, 1958: 59).

Jung, Tanrı tasavvurunu ifade etmek üzere “imago Dei” terimini kullanır. Imago, tasavvir kelimesinin Latince karşılığıdır. Bu kavram psikolojide, kalıcı psişik izleri çocukları hayatları boyunca etkileyen ebeveynin içselleştirilmesini açıklamak üzere ortaya çıkmıştır. Jung, din psikolojisinde, kültürel ve tarihsel ortak bilinçdışının kutsal anlayışımız üzerindeki etkisini merkeze almıştır. Jung, imago Dei’nin anlamını, ortak bilinçdışının arketipal Tanrı tasavvuru olarak geliştirmiştir. Jung’un teorisinde, arketipal unsurların oluşturduğu Tanrı tasavvurunun, kolektif bilinçdışından kaynaklandığı varsayılmıştır (Jung, 1958: 107-200).

Imago Dei terimi Kitab-ı Mukaddes kaynaklıdır ve Tekvin’de “Tanrı insanı kendi suretinde yarattı... O, insanları Tanrı’nın suretinde yarattı.” (Tekvin, 1/27) şeklinde yer alır. Dolayısıyla Hristiyan teolojisinin bir kavramı olarak imago Dei, kutsalın taşıyıcıları şeklinde bir insanlık anlayışı öngörür (Huyssten, 2003: 161-178). Jung, bu terimi teorisinde kullanmak suretiyle, Hristiyan teolojisinin önceden mevcut olan bir yönüne işaret etmiştir. Tanrı’nın kendi suretinde yaratmış olduğu bu taşıma işi, yaratılış vasıtasıyla bir kendini-gerçekleştirme eylemini içermekte ve insanoğluyla özel ilgisine işaret etmektedir. Zekâ, ruhsal farkındalık, ahlakî iç-görü ve tekâmül yeteneği gibi insan tabiatının özel niteliklerinin, Tanrı’nın tabiatını yansıttığına inanılır. Hristiyanlar, Tanrı’nın suretinde yaratılmış olmayı, özgür iradenin bize verdiği bu özelliklerin, yaratanın özgür iradesinin bir yansıması olduğunu düşünürler (Peterson, 2005: 94-95).

Jung’un din konusundaki klasik denemelerinde ve özellikle *Psikoloji ve Din* adlı eserinde Tanrı tasavvurları, karmaşık psişik bir ilişki kurduğumuz sembolik ve arketipal figürler olarak takdim edilmektedir (Jung, 1938/1960). Jung’un çalışmaları, Tanrı tasavvurunun Batı kültürünün ortak bilinçdışı içerisindeki psikolojik evrimine ilişkin tarihsel bir teori de sunmaktadır. Diğer taraftan Jung’un bakış açısı, Tanrı tasavvurunun kökenine ve gelişimine ilişkin araştırmaları, kişisel bir düzeyden kültürel bir düzeye doğru genişletmiştir. Jung’un fikirleri, Tanrı tasavvurunun gelişimini, bireysel hayat ve kolektif tarihteki önemli rolünü daha iyi anlamamızı sağlamıştır (Peterson, 2005: 88).

Jung'a göre, "Tanrı tasavvuru *keşfedilmiş* bir şey değildir; o, insana kendiliğinden gelen bir *deneyim*dir." (Jung, 1959: 194) Nasıl ki rüyamızda bir takım karakterlerle karşılaşılıyorsa, Tanrı tasavvurları da tıpkı bunun gibi bağımsız görünüşleriyle idrake girerler. Her ne kadar bu tasavvurlar farkındalık objeleri olarak algılandılar da, otonom özneler olarak işlev görüyor gibi gözükürler (Jung, 1958/1973: xiv). Jung'un bu bakış açısı, Winnicott (1998: 19-33) ve Rizzuto'nun (1979: 179); Tanrı tasavvurlarının hem "yaratılmış" ve hem de "bulunmuş" oldukları şeklindeki nesne ilişkisel teorileriyle dikkate değer bir paralellik arz etmektedir (Peterson, 2005: 92-93). Jung, tasavvur (imago) terimini resim, benzerlik veya temsil gibi kelimelerle değiştirilebilir şekilde kullanır (Heisig, 1979: 130). Tasavvur kavramı, "bir dinamik bütünlük içerisindeki kişisel ve arketipsel tasavvurları birleştirir. Bir tasavvur, öznenin nesne deneyimini ifade eden, özne ve nesne arasındaki bir alan içerisinde yerleşiktir." (Ulanov, 1999: 88). Tasavvurlar, işlevsel olarak, içsel/dışsal gerçeklik ve kişisel/evrensel kimlik arasındaki geçiş alanında bulunan içsel nesnelere eşdeğerdedir. Böylece Jung'un *imago Dei* terimi ile nesne ilişkileri teorisinin *God representation* (Tanrı tasarımı) terimi yakından ilişkili ve neredeyse eş anlamlı hale gelir (Peterson, 2005: 93).

Jung, arketipik öğeler arasında en çok *kendilik* kavramı üzerinde durur. Kendilik, insandaki tüm psikik fenomenlerin toplamına işaret eder; kişiliğin birlik ve bütünlüğünü ortaya koyar, diğer bir deyişle bireysel hayat bağlamında ayrıntılı bir planın tam anlamıyla gerçekleşmesidir (Stevens, 1999: 63). Jung, kendiliği, temel arketip, bütün arketiplerin kusursuz örneği veya zirvesi olarak düşünür. Bu şekilde bütün arketipler kendiliğin arketipleridirler. Kendilik arketipi, aktüel deneyimler için potansiyeli, tüm potansiyel tezahür tayfını içeren apriori bir tasarıdır. Kendilik, Tanrı tasavvuru arketipi gibi aynı gizeme sahiptir ve yaratma ve vücut bulma (hulûl etme) ilahî dürtüsünü tanımlayıcıdır (Corbett, 1996: 148). Kendilik, "Tanrı tasavvurunun tecrübe edildiği enerji kaynağı olduğu için, aşkın bir nitelik arz eder ve Tanrı fikri ile özdeşleştirilmiş sembolik görünümüler bağlamında numinosum [kutsal] etkisi gösterir." (Bahadır, 2007: 187).

Jung'un psikolojik terminolojisinde kendilik, Tanrı tasavvurundan daha kapsayıcı bir kavramdır, Tanrı'nın her insanda mevcut olan derûnî tasavvurudur. "Kendilik... bir Tanrı tasavvurudur veya en azından biri diğerinden ayrılamaz." (Jung, 1959: 22). Tanrı tasavvuru gibi kendilik de her bireyde tıpkı bilinçdışı bir tasavvur gibi mevcuttur. Jung, Tanrı tasavvurunu kendiliğin içerisinde konumlandırır. Jung'un mesajı, "içerideki Tanrı'nın" (Jung, 1958: 58) keşfedilmesidir. Kendini keşfetme serüveni, aynı zamanda Tanrı'yı keşfetme serüvenidir (Peterson, 2005: 96-97). Jung'un ifadesiyle kendilik, içimizdeki ve bütün en yüksek ve en nihaî emellerimizin ona ulaşabilmek için çabaladığı Tanrı olarak nitelendirilebilir (Jung, 1956: 252).

Jung (1958: 156), kendiliğin, pratikte Tanrı tasavvurundan ayrılamayacağını vurgular; her ikisi de, bireysel ve ortak psişedeki bütünlük ediminin metafor

ve sembollerinin kaynağıdır. “Bir kimse, kendilik sembolü ile Tanrı tasavvurunu birbirinden empirik olarak asla ayıramaz; her iki fikir, onları ayırmak için her ne şekilde çabalarsak çabalayalım, daima birbirlerine karışık olarak görünürler.” Jungcu modelde ilahî/kutsal ile ilişki, bireye ve bireyleşmenin kültürel sürecine katkıda bulunur. Bireyleşme, bilinçdışının tedrici olarak ortaya çıkmasının sonucu olan kendini-genişletmenin doğal sürecinin tamamlanmasıdır. Bu gelişimsel ilerleme bilinçli bir çaba gerektirmez, zira bilinçdışının içerikleri doğal olarak her zaman ortaya çıkar, bilincimizi ve bakış açımızı genişletir (Jung, 1977: 211).

2. Tanrı Anlayışı ve Tasavvuru

Tanrı tasavvuru bireyleşmenin bir parçasıdır, zira bütünleştirici bir işleve sahiptir. Kendilik ve Tanrı arketipleri bireyleşmemize yardım ederler. Bireyleşme sürecinde bilinçdışı, apriori kendilik veya bütünlük arketipini yeniden formüleştiren tasavvurları, bütün olarak üretir (Jung, 1959: 40). Tanrı tasavvurları, psişede bütünlük sembolleri, kendilik temsilleri olarak işlev görürler. Bu bütünleşmiş tasavvurlar bize rehberlik eder ve gerçek tabiatımızı göstermemize yardım ederler. Bireyleşme süreci bize gerçek kendi'mizi, bilinçli, dinamik, öğrenen ve gelişen kolektif bir kendilikle birlikte kendi kimliğimizi gösterir. Bu kolektif kendilik, Tanrı'nın kendiliği olarak da düşünülebilir (Whitfield, 1993). Bu bakış açısından bireyleşme, Tanrı ile birlik olmaya daha çok yaklaşmamızı sağlar. Tanrı ile birlik olma, hem bir “apriori kimlik” hem de bir “ulaşma amacı” olarak görülebilir (Jung, 1958: 58). Dinî bir bakış açısından biz, bireyleşme süreci vasıtasıyla Tanrı ile birlik oluruz veya yeniden bütünleşiriz. Kişisel egodan kolektif kendiliğe doğru kendi psiko-spritüel serüvenimiz sayesinde, tasavvurdan Tanrı'ya benzerliğe doğru hareket eden beşer projesine iştirak ederiz (Peterson, 2005: 98).

Jung, Tanrı tasavvurlarının, imago Dei arketipinin göstergeleri olarak psişelerimizde mevcut olduğunu savunmuş, bu tasavvurların nihaî kaynağını müphem bırakmıştır (Peterson, 2005: 99-100). “Şüphe yok ki, bu imajların arkasında bilinci aşan ve ifadelerin sınırsızca ve karmakarışık bir biçimde değişime uğramadığı bir tarzda işleyen *bir şey* vardır, fakat açıkçası tümü birkaç temel ilkeye veya arketipe bağlıdır.” (Jung, 1958/1973: xiii). Jung'un “bir şey”e gizemli iması, ya Tanrı'ya ya da kolektif bilinçdışına bir atıf olarak anlaşılabilir. Jung, arketipal imgelerin, psişenin ötesindeki aktüel bir Tanrı'nın varlığını kanıtlamayacağını farkındadır (Jung, 1958: 58). Zira Tanrı arketipinin, Tanrı'nın psikolojik gerçekliğiyle ilgili olduğunu ve onun objektif gerçekliğine dair açık ya da örtük, olumlu ya da olumsuz hiçbir imada bulunmadığını ifade eder. Çünkü Jung'a göre, zaten Tanrı'nın objektif gerçekliğini ispat etmek psikolojinin işi değildir. Psikoloji daha çok Tanrı arketipinin Tanrı tasavvuru olup olmadığını belirlemekle ilgilenmelidir (Jung, 1968: 14).

Wulff'a (1991: 447) göre, teolojik olarak, insanların Tanrı'nın tüm deneyimine erişemeyeceklerini kabul ederiz, fakat psikolojik Tanrı tasavvurları doğrudan deneyimlenmiştir ve bu yüzden psikologlarca incelenebilen psişik bir olgu olarak mevcuttur. Jung, Tanrı'nın bilinçdışı bir arketip olarak psişede hayatietini devam ettirdiğine ve Tanrı tasavvurlarının kişisel bir biçim alarak anlaşılabilircek ilahi ifşalar olduğuna inanıyordu (Peterson, 2005: 101; Fordham, 1996: 94). O, gerçek Tanrı ile Tanrı tasavvuru arasındaki ilişkiye dair kişisel kanaatlerini şu şekilde ifade etmektedir: "Tanrı, insanın yardımı olmaksızın, kendisinin gerçekte akıl almaz bir biçimde ulvi ve gizemli bir şekilde çelişkili tasavvurunu oluşturdu ve bir arketip, arketipal ışık olarak onu kişinin bilinçdışına soktu: teologlar her zaman ve her yerde birbirleriyle boğuşsunlar diye değil, fakat haddini bilen adam, ruhunun dinginliği içinde, kendine yakın ve kendi psişik özüne işlenmiş bir tasavvur görebilsin diye. Bu tasavvur, o kişinin tanrılarına veya psişesinin temeline ilişkin daima tasavvur edeceği her şeyi içerir." (Jung, 1976: 663-670). Nitekim otobiyografisinin sonlarında bunu hissettiren ifadeler kullanır: "Tek bildiğim, doğduğum ve var olduğum ve bana öyle geliyor ki, sürüklenmiş olduğum. Bilmediğim bir şeyin temeli üzerinde varlığımı sürdürüyorum. Bütün bu belirsizliklere rağmen, tüm var oluşun temelinde bir sağlamlık ve benim var oluş tarzımda bir devamlılık bulunduğunu hissediyorum." (Jung, 1967: 391; Jung, 2001).

Edinger (1996: xvi-xxii), Jung'un mektuplarından yola çıkarak, Jungcu bir gelişimsel tarih modeli veya kolektif Tanrı tasavvuru tekâmülû tezi ileri sürmüştür. Jungcu modelin kolektif Tanrı tasavvuru gelişimi de, bireysel gelişimsel yörüngeye paraleldir. Edinger'e göre, Jungcu modelde bu altı gelişim evresi animizm, anaerki, hiyerarşik çok Tanrıcılık, kabilevi tek Tanrıcılık, evrensel tek Tanrıcılık ve bireyleşmedir. Jung'un gelişimsel teorisi bireyleşme ile neticelenmiş olmasına rağmen, bunun son evre olup olmadığı belirgin değildir.

Jung'un psikodinamik gelişim teorisine göre, yeni Tanrı tasavvurları, insanoglu psiko-spritüel gelişim geçirirken yaratılmış ve bulunmuştur. Jungcu bakış açısına göre, hem Tanrı ve hem de bizim onunla ilişkimiz birbiri ardına değişir, yani Tanrı anlayışımız kendi gelişimimizle birlikte değişime uğrar (Peterson, 2005: 106-107). Jung'un, Yahudi-Hristiyan Tanrı tasavvurunun tarih boyu gelişimine ilişkin incelemesi, bu ilerlemenin izlerini taşıyan çeşitli örnekler sunar. Jung'un teorisinde Tanrı'nın tekâmülüne ilişkin kapsamlı örnek teşkil eden Kitab-ı Mukaddes figürleri, Eyüp ve İsa peygamberlerdir.

Jung'un *Eyüp'e Cevap* isimli eseri, Hz. Eyüp'ün hikâyesinde betimlenen Yahudi-Hristiyan Tanrı'ya odaklanarak, psişedeki teolojik kavramların sembolik rolünü inceler. Jung, eserin önsözünde, Yahudi-Hristiyan Tanrı tasavvurunu bir "zıtlıkların birliği" (Jung, 1958/1973: x) olarak tanımlar. Jung'un, Kitab-ı Mukaddes'teki Eyüp Kitabı üzerine yaptığı derin psikolojik yorumlama; onun, Batılı Tanrı tasavvurunun gelişimsel tekâmülüne dair teorisinin açık bir örneğini sunar.

Hz. İsa, Jung'un arketipal Tanrı tasavvuru teorisinde özellikle önemlidir (Jung, 1958: 107-200). Jung, Hz. İsa'nın Yeni Ahit mesajının çoklu bir arketipler topluluğu sunduğunu belirtmektedir. Jung, Hz. İsa'yı, güçlü bir birleşik arketipal dinî figür olarak düşünmektedir. Hz. İsa, bütünlüğün, yani arketipal kendiliğin sembolüdür (Jung, 1958: 155). Jung *Aion* isimli eserinde, "arketipal bir kendilik sembolü olarak İsa" teorisinin ayrıntılarına iner ve tarihsel İsa ile bir kefarete sembolü olarak arketipal İsa arasında ayrım yapar (Jung, 1959: 68-69). Jung, tarihsel İsa'nın, arketipal mitik kurtarıcı beklentisiyle özdeşleşen bir yansıma eylemi içerisinde, kendi çağdaşlarının bilinçdışı yansıtmasını taşıdığına inanır. Tanrı ve kendilik tasavvuru olarak arketipal İsa, tarihsel İsa ile sınırlandırılmış değildir, ancak bireysel ruhsal içtenlikte mevcuttur. Jung, İsa figürünü, beşerî ile ilahî arasındaki uçuruma köprü olan bir "tanrı-insan (god-man)" olarak telakki eder (Jung, 1964/1968: 89). İsa, cennetin ve yeryüzünün, hayatın ve ölümün, Tanrı'nın ve insanın çelişki ve zıtlıklarını birleştiren bir köprü olarak hizmet görür. Ona göre "Tanrı'nın zorunlu hulûl (enkarnasyon) miti –Hıristiyanlık mesajının özü- kişinin karşıtlıklarla yaratıcı yüzleşmesi ve bu karşıtlıkların onun kişiliğinin bütünlüğü olan kendiliğin içerisindeki sentezi olarak anlaşılabilir. Bir Yaratıcı-Tanrı (Creator-God) tasavvurundaki kaçınılmaz içsel çelişkiler, kendiliğin birliği ve bütünlüğü içinde uzlaştırılabilir... Bu artık, önceden olduğu gibi, uzlaştırılan "Tanrı" ile "insan" karşıtlıkları değil, bilakis Tanrı-tasavvurunun kendi içindeki karşıtlıklardır." (Jung, 1967: 370)

McLynn (1996: 412), Jung'un Tanrı ve Tanrı tasavvuru konusundaki yaklaşımlarından en azından üç belirgin öneri çıkarılabileceğini ileri sürmektedir:

—Psikoloji sadece insanların Tanrı'ya inandıklarını kanıtlayabilir; Tanrı'nın varlığı hakkında herhangi bir esas belirleyemez,

—Tanrı kavramının evrenselliği, Tanrı'nın var olduğunu iddia etmek için yeterli kanıt teşkil eder,

—Tanrı'nın varlığını kabul etmek için pragmatik bir neden vardır, zira bu tür bir inanç insanların daha iyi davranmalarını sağlar.

Sonuç

Jung'un psikoloji teorisi içerisinde Tanrı'ya ve Tanrı tasavvuruna ilişkin görüş ve düşüncelerini özetlemeye çalıştığımız bu incelemeyi, genelde psikolojisine ve özelde Tanrı ve Tanrı tasavvuru konularındaki düşüncelerine yöneltilen eleştiriler eşliğinde değerlendirerek bitirmek istiyoruz.

Jung'un yazılarının başlıca eksiklikleri, araştırmalarına, geniş dil kullanımına ve sunuş tarzına ilişkin metodolojik sınırlılıklardır. Jung'un düşünceleri ve sunuş tarzı çok soyut, muğlak ve müphem oldukları için eleştirilmektedir (Gollnick, 2001: 179-192). Jung'a yöneltilen en güçlü eleştiri, onun bilimsel bir

psikoloji arayışında gerçek ampirizmden yoksun oluşudur. Jung'un ampirizmden ve anlaşılabilirlikten yoksun oluşu ciddi noksanlıklar olarak görülmektedir. Yaygın psikolojik kanaate göre Jung'un teorisi felsefî, mistik ve gnostik verilere aşırı yer verdiği için fazla bilimsel değildir (Palmer, 1997). Birçok dindara göre teolojisinde oldukça naturalist, birçok psikologa göre ise metodolojisinde oldukça sübjektif ve romantiktir (Crapps, 2004: 182). Zira Jung'un "pek çok görüşü tamamen kendi öznel deneyimine dayanmakta ve nesnel olarak kanıtlanamamaktadır." (Storr, 2001: 103) Jung, bu eleştirilere kayıtsız kalmıştır. Otobiyografisinde şu ifadeler yer almaktadır: "...Ben kendimi bilimsel bir problem olarak duyumsayamam... Mitler daha bireyseldir ve hayatı bilime oranla daha kesin ifade ederler..." (Jung, 1967: 17)

Jung'un dili kullanımı da açıklıktan yoksundur. Çünkü Jung'un psikolojisi oldukça metaforiktir, Jung'un dili onun niyetini hem ifşa eder ve hem de gizler. Bu, özellikle din ve Tanrı konusundaki çalışmalarında oldukça sık rastlanan bir durumdur (Bahadır, 2007: 243 vd.). Jung'un kendi çalışmalarını değerlendirmesi de çelişkili bulunmaktadır. Mesela Storr, Jung'un, çalışmalarını bir yandan bilimsel olduğunu iddia ederek herkes tarafından doğrulanabileceğini ileri sürerken, diğer yandan da bunları kişisel itirafları olarak tanımladığını ileri sürmektedir (Storr, 2001: 114).

Leavy (1988: 80), Jung'un sözde bilim sözlüğünün geleneksel dinî duyarlılıkları rencide ettiğini ileri sürmektedir. Ona göre, "dinin entelektüel itibarını seküler bir dile teslim olmaya zorlayarak koruma şeklindeki bütün bu teşebbüslere dikkat" edilmesi gerekmektedir. Jung, dini, her ne kadar saygı sınırları çerçevesinde ele almaya çalışmışsa da, ruhsal deneyim ve dinî inançlar psikolojik dille açıklanırken anlam kaybına uğramıştır. Leavy bunun, dinin sırf Freud'un inandığı gibi, "sanrılar ya da yanılsamalarla ilgili" olmadığı şeklinde görülmesinin değil, "fakat her şeyden önce sırf bir zevk meselesi olan metaforlarla ilgili" olarak görülmesinin de dinin değerini düşürdüğüne inanmaktadır. Crapps (2004: 179) da bu düşüncüyü paylaşır ve Jung'un aslında dini, teolojik gerçekliğinden uzaklaştırarak yorumladığını belirtir. Benzer bir eleştiriyi Nasr (2006: 196) da yapmakta ve Analitik Psikoloji'nin doğu simyasını psikolojiye indirgeyerek asıl bağlamından kopardığını iddia etmektedir.

Jung'a yöneltilen en önemli eleştirilerden birisi de, onun, her olguyu psişik süreçlere indirgeyerek açıklamaya çalışmasıdır. Özellikle onun, dini, psikolojik bir fenomen olarak sınırlaması ve Tanrı'yı bir arketip olarak görmesi, pek çok kesimden eleştiri almasına yol açmıştır. Fromm'a (1990: 29) göre böyle yapmak suretiyle Jung, sadece dini psikolojik bir olguya indirgemekle kalmamış, bilinçaltını da dinî bir olgu seviyesine yükseltmiştir. Frankl (1975: 63-65) da Jung'un Tanrı'yı bilinçdışına hapsettiğini ve bu yüzden yanlış yaptığını ifade eder. Keza Nasr (2001: 188, 192) da onun hem kendilik (nefs) görüşünü ve hem de arketipler çerçevesinde kutsalı kolektif bilinçdışına indirgemesini tehlikeli bularak

eleştirir: “... Kutsal ve yalnızca duyulur dünya ile ilgilenir görünüp, gerçekte manevî ve psikolojik alanları birbirine karıştırmakla, aşkın ve aydınlık arketipler kaynağını çeşitli halkların ve kültürlerin oluşturduğu kolektif bir yapıya bedavadan bırakıvermekten başka bir şey ifade etmeyen kolektif bilinçdışına dönüş-türmekle, kutsalın imajını değiştirdiği için Jung Psikolojisi, Freud Psikolojisinden daha tehlikelidir.”

Freud’un ve Nesne İlişkileri Ekolü’nün, Tanrı imajının ailevî kökenleri teorisinin aksine Jung’un arketipal psikolojisi ve kolektif bilinçdışının bir arketipi olarak imago Dei teorisi, ampirik olarak kanıtlanamadığı için, bilimsel açıdan itibar görmemektedir. Çünkü Jung alenen gözlenebilen fenomenler yerine gözlenemeyen fenomenleri araştırmış, bu yüzden bilimsel yöntemle bağlantılı kontrollü deneyler mümkün olmamıştır. Dolayısıyla Jung’un arketipal psikolojisi, psişenin metaforik bir modeli olarak anlaşılmaktadır (Peterson, 2005: 117-118). Diğer taraftan bu model içerisinde onun, birtakım dinî sembollere, özellikle kendi dininin sembollerine de psikolojik bir değer kazandırma uğraşısı içerisinde olduğu görülmektedir (Yavuz, 1987: 36).

Jung’un Tanrı tasavvurunu, arketip, kolektif bilinçdışı ve kendilik gibi terimler kullanılarak sunması, psikolojik bir paketleme olarak değerlendirilmektedir. Onun, ruhsallık görüşünü anlaşılır kılmak ve fikirlerini karışık eleştirilerle karşılayan psikodinamik camiadan onay almak amacıyla böyle davrandığı ileri sürülmektedir (Peterson, 2005: 119-120). Pek çok teolog da, onun, fiziksel gerçekleri metafizik olgularla açıklamasından kuşku duymakta, birtakım görüşlerini teolojiyle uzlaştırmanın mümkün olmadığı kanaatini taşımaktadır. Mesela onun, Tanrı tasavvurunu kişisel tasavvurlarla örtüştürmesinin, Tanrı’nın aşkınlığı fikrini psikolojik indirgemeciliğe mahkum ettiği ve Tanrı’nın bilinçdışında ortaya çıkan bir fenomen olarak yorumlanmasına neden olduğu ileri sürülmektedir (Palmer, 1997: 184).

Jung, bütün bu eleştirileri olgunlukla karşılamış, yanlış anlaşıldığı konuları açıklamaya çalışmış, bazen de düşüncelerini revizyona tabi tutmuştur. Yaptığı geniş çaplı araştırma ve okumalar hayatının son dönemlerinde özellikle din fenomenine yönelik daha olgun ve kapsamlı bir yaklaşım geliştirmesini sağlamıştır. Her şeye rağmen, onun kendisi ve Tanrısı ile barışık insan anlayışı ve “psikanalitik bir din psikolojisinin mümkün olabileceğini gösterme” (Yavuz, 1987: 71) yolunda attığı adımlar önemlidir. Ancak yine de, “Jung’un psikoloji ve psikoterapiye yaptığı katkılar, vahiylerle bağlı ve kanıtlanamaz bir temeli olduğu ve anlaşılması güç konulara dalmış, zor bir yazar olduğu konusundaki yaygın kanı nedeniyle, hak ettiği değeri görememiştir.” (Storr, 2001: 125; Aydın, 2004; Bahadır, 2007).

Notlar

(*) Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Kaynaklar

- Aydın, Ali Rıza (2004), *Psikanalizin Dinsel Serüveni*, Samsun: Etüt Yayınları.
- Bahadır, Abdülkerim (2007), *Jung ve Din*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Bennet, E. A. (2006), *Jung Aslında Ne Dedi?*, çev. Işıl Çobanlı, İstanbul: Say Yayınları.
- Campbell, J. (der.) (1971), *The Portable Jung*, trans. R. F. C. Hull, New York: Penguin Books.
- Corbett, Lionel (1996), *The Religious Function of the Psyche*, London: Routledge.
- Crapps, R. W. (2004), "Psikanaliz ve Din", çev. Ali Ayten, *Marife*, 4 (1), ss. 171-190.
- Edinger, Edward F. (1996), *The New God-image: A Study of Jung's Key Letters Concerning the Evolution of the Western God-image*, Ed. Dianne D. Cordic and Charles Yates, Wilmette, IL: Chiron.
- Fordham, Frieda (1996), *Jung Psikolojisi*, çev. Aslan Yalçın, İstanbul: Say Yayınları.
- Frankl, Viktor E. (1975), *The Unconscious God*, New York: Simon and Schuster.
- Fromm, Erich (1990), *Psikanaliz ve Din*, çev. Şükrü Alpagut, İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Gollnick, James (2001), "Development of the God-image in Carl Jung's Psychology and Spirituality", *Studies in Religion/Sciences Religieuses*, 30 (2), ss. 179-192.
- Heisig, James W. (1979), *Imago Dei: A Study of C. G. Jung's Psychology of Religion*, London: Associated University Presses.
- Huyssteen, Wetzel J. Van (2003), "Fallen Angels or Rising Beasts? Theological Perspectives on Human Uniqueness", *Theology and Science*, 1 (2), ss. 161-178.
- Jung, C. G. (1938/1960), *Psychology and Religion*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Jung, C. G. (1956), *Two Essays on Analytical Psychology*, İng. Çev. R. F. C. Hull, New York: Meridian Books.
- Jung, C. G. (1958), "A Psychological Approach to the Dogma of Trinity", in *Psychology and Religion: West and East*, trans. R. F. C. Hull, Vol. 11, Collected Works of C. G. Jung: Bollingen Series XX, ed. H. Read, M. Fordham, G. Adler, New York: Pantheon, ss. 107-200.
- Jung, C. G. (1958), *Psychology and Religion: West and East*, trans. R. F. C. Hull, Vol. 11, Collected Works of C. G. Jung: Bollingen Series XX, ed. H. Read, M. Fordham, G. Adler, New York: Pantheon.
- Jung, C. G. (1958/1973), *Answer to Job*, trans. R. F. C. Hull, Vol. 11, Collected Works of C. G. Jung: Bollingen Series XX, ed. McGuire and others, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Jung, C. G. (1959), *Aion*, trans. R. F. C. Hull, Vol. 9.2, Collected Works of C. G. Jung: Bollingen Series XX, ed. H. Read, M. Fordham, G. Adler, New York: Pantheon.
- Jung, C. G. (1959), *The Archetypes and the Collective Unconscious*, trans. R. F. C. Hull, Vol. 9.1, Collected Works of C. G. Jung: Bollingen Series XX, ed. H. Read, M. Fordham, G. Adler, New York: Pantheon.
- Jung, C. G. (1960), *The Structure and Dynamics of the Psyche*, trans. R. F. C. Hull, Vol. 8, Collected Works of C. G. Jung: Bollingen Series XX, ed. H. Read, M. Fordham, G. Adler, New York: Pantheon.
- Jung, C. G. (1964/1968), "Approaching the Unconscious", in *Man and His Symbols*, ed. C. G. Jung, M. L. Von Franz, John Freeman, New York: Dell.

- Jung, C. G. (1967), *Memories, Dreams, Reflections*, trans. Richard and Clara Winston, ed. Aniela Jaffe, London: Fontana Library of Theology and Philosophy.
- Jung, C. G. (1968), *Psychology and Alchemy*, London.
- Jung, C. G. (1976), "Religion and Psychology: A Reply to Martin Buber", in *The Symbolic Life: Miscellaneous Writings*, trans. R. F. C. Hull, Vol. 18, Collected Works of C. G. Jung: Bollingen Series XX, ed. McGuire and others, Princeton, NJ: Princeton University Press, ss. 663–670.
- Jung, C. G. (1977), *Jung Speaking: Interviews and Encounters*, ed. W. McGuire, R. F. C. Hull, Bollingen Series XCVII, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Jung, C. G. (2001), *Anılar, Düşler, Düşünceler*, Yay. Haz. Aniela Jaffe, çev. İris Kantemir, İstanbul: Can Yayınları.
- Leavy, Stanley (1988), *In the Image of God: A Psychoanalyst's View*, New Haven, CT: Yale University Press.
- McLynn, Frank (1996), *Carl Gustav Jung: A Biography*, New York: St. Martin's Press.
- Nasr, S. H. (2001), *İslam ve Modern İnsanın Çıkmazı*, çev. A. Ünal–S. Büyükduru, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Nasr, S. H. (2006), *İslam ve Bilim*, çev. İlhan Kutluer, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Palmer, Michael (1997), *Freud and Jung on Religion*, London: Routledge.
- Peterson, Anette O. (2005), *The Dynamic God Image: Psychoanalytic Object Relational, Developmental and Jungian Theories God Image and Their Implications for Psychotherapy*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), San Francisco, CA: California Institute of Integral Studies.
- Rizzuto, Ana-Maria (1979), *The Birth of the Living God: A Psychoanalytic Study*, Chicago: University of Chicago Press.
- Sambur, Bilal (2005), *Bireyselleşme Yolu: Jung'un Psikoloji Teorisi*, Ankara: Elis Yayınları.
- Stevens, A. (1999), *Jung*, çev. A. Çayır, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Storr, Anthony (2001), *Öteki Peygamberler*, çev. Aslı Day, İstanbul: Okuyan Yayınları.
- Storr, Anthony (2006), *Jung'dan Seçme Yazılar*, çev. Levent Özşar, Ankara: Dost Kitabevi.
- Ulanov, Ann Belford (1999), *Religion and the Spiritual in Carl Jung*, New York: Paulist.
- Whitfield, Carol (1993), *The Jungian Myth and Advaita Vedanta*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Graduate Theological Union.
- Winnicott, Donald Woods (1998), *Oyun ve Gerçeklik*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Wulff, David M (1991), *Psychology of Religion: Classic and Contemporary Views*, New York: John Wiley.
- Yavuz, Kerim (1987), *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.